

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
Харківський національний університет внутрішніх справ
Кафедра правового забезпечення підприємницької діяльності
та фінансової безпеки
Факультет № 6

ТЕКСТ ЛЕКЦІЇ

навчальної дисципліни «Гроші і кредит»
обов'язкових компонент
освітньої програми першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
072 Фінанси, банківська справа та страхування
(Фінансова безпека та фінансові розслідування)

за темою 13 – Фінансове посередництво грошового ринку

Харків
2023

ЗАТВЕРДЖЕНО

Науково-методичною радою
Харківського національного
університету внутрішніх справ
Протокол від 30.08.2023 р. № 7

СХВАЛЕНО

Вченою радою факультету № 6
Протокол від 29.08.2023 р. № 7

ПОГОДЖЕНО

Секцією Науково-методичної ради
ХНУВС з гуманітарних,
соціально-економічних дисциплін
Протокол від 29.08.2023 р. № 7

Розглянуто на засіданні кафедри правового забезпечення підприємницької діяльності та фінансової безпеки факультету № 6 протокол від 29.08.2023 р. № 7

Розробники: доцент кафедри правового забезпечення підприємницької діяльності та фінансової безпеки факультету № 6 ХНУВС, к.е.н., доцент Фомін Г.Ф. проф. Чорна А.М.

Рецензенти:

доцент кафедри державно-правових дисциплін юридичного факультету Харківського національного університету імені В.Н.Карізіна, д.ю.н., доцент Солошкіна І.В.;
завідувач кафедри соціальних та економічних дисциплін факультету № 2 Харківського національного університету внутрішніх справ, к.е.н., доцент Ткаченко С.М.

ТЕМА 13. ФІНАНСОВЕ ПОСЕРЕДНИЦТВО ГРОШОВОГО РИНКУ

План лекції:

1. Сутність, призначення та види фінансового посередництва.
2. Банки як провідні суб'єкти фінансового посередництва. Банківська система.
3. Небанківські фінансово-кредитні установи, їх класифікація та характеристика.

Рекомендована література:

Основна література

1. Алексєєв І. В., Колісник М.К. Гроші та кредит: навч. посіб. Київ: Знання, 2009. 254 с.
2. Аранчій В. І., Бойко Л. М., Черненко Л. В. Гроші та кредит: навч. посіб. Львів: Магнолія 2006, 2018. 362 с.
3. Бандурка О.М., Глущенко В.В., Глущенко А.С. Гроші та кредит: підручник, 2-ге вид., доп. і перероб. Львів: Магнолія 2006, 2014. 368 с.
4. Гроші та кредит: підручник / С.К. Реверчук, В.І. Грушко, Л.І. Дмитриченко та ін.; за ред. С.К. Реверчука. Київ: Знання, 2011. 382 с.
5. Гроші та кредит: навчальний посібник /О.Л. Шелест ... та ін. ; за ред О.Л. Шелеста. Харків: О.В. Бровін, 2014. 267 с.
6. Гроші та кредит : підручник / за ред. д.е.н., проф. О. В. Дзюблюка. Тернопіль: ТНЕУ, 2018. 892 с.
7. Ільчук П. Г. Гроші та кредит: підручник. Львів: Сорока, 2016. 410 с.
8. Коваленко Д. І. Гроші та кредит: теорія і практика: навч. посібник. 3-е видання. Київ: Центр учбової літератури, 2019. 352 с.
9. Наумов А. Ф. Гроші та кредит : в Україні і міжнародній економіці (теорія, практика): навчальний посібник. Миколаїв : В.Д. Швець, 2013. 295 с.
10. Про банки та банківську діяльність: Закон України від 7.12.2000 р. № 2121-III URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2121-14>
11. Про заставу : Закон України № 2654-XII від 2.10.1992 р. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2654-12>
12. Про затвердження Положення про валютний нагляд: Постанова Правління НБУ від 03.01.2019 № 13 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0013500-19#n163>
13. Про затвердження Положення про ліцензування банків: Постанова Правління НБУ від 22.12.2018 № 149 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0149500-18>
14. Про Національний банк України: Закон України від 20.05. 1999 г. № 679 – XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/679-14>
15. Про систему гарантування вкладів фізичних осіб: Закон України від 23.02.2012 № 4452-VI URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4452-17>
16. Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг: Закон України від 12.07.2001 р. № 2664-III URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2664-14>
17. Тимохова Г. Б. Фінанси, гроші та кредит: навчальний посібник для ст.уденті ВНЗ. Київ: Кондор, 2019. 592 с.

18. Щетинін А.І. Гроші та кредит : підручник. вид. 3-тє, перероб. та доп. Київ: Центр учб. літ., 2008. 430 с.

Допоміжна література

1. Вовчак О. Д., Бучко І. Є., Костак З. Р. Гроші та кредит: навчальний посібник. Київ: Центр учбової літератури, 2019. 424 с.
2. Гроші та кредит : підручник / П.Г. Ільчук, О.О. Коць, І.Ю. Кондрат, Н.Б. Ярошевич. Львів: Видавець ПП Сорока Т.Б., 2016. 412с.
3. Гроші та кредит: підручник / за ред. С.К. Реверчука. Київ: Знання, 2011. 382 с.
4. Гроші та кредит: навч. посіб. / М.І. Крупка, М.С. Мрочко, Б.М. Вишивана, І.М. Крупка, О.В. Остафіль та ін.; ред.: М. І Крупка; Львів. нац. ун-т ім.І.Франка. Львів, 2010. 406 с.
5. Гроші і кредит: в схемах та таблицях : навчальний посібник / К.Ф. Черкашина, Л.Ю. Сисоєва. Київ ЦП «КОМПРИНТ», 2013. 214 с.
6. Гроші та кредит: навч. посібник / І.В. Алексєєв, М.К. Бондарчук. Львів : Видавництво Львівської політехніки, 2017. 216 с.
7. Гроші та кредит: навч.-метод. посіб. для самостійного вивчення дисципліни / Т.О. Ставерська, І.Л. Шевчук, І.С. Андрющенко. Харків: Видавець Іванченко І.С., 2015. 88 с.
8. Коваленко Д. І. Гроші та кредит: теорія і практика: навч. посібник: 3-тє вид. допов. та перероб. Київ: Центр учбової літератури, 2011. 352 с.
9. Кредитування: теорія і практика: навч. посібник. Київ: Знання, КОО, 2010. 215 с.
10. Мицак О. В., Сороківська М. В. Фінанси, гроші та кредит: методичні вказівки і завдання до семінарських та практичних занять, самостійної роботи, тестові завдання. Львів: Видавництво Львівської комерційної академії, 2016.139 с.
11. Стахорська С. І. Тестові та практичні завдання з навчальної дисципліни «Гроші та кредит». Харків: ХНЕУ, 2013. 67 с.

Інтернет ресурси

1. Національний банк України: <http://www.bank.gov.ua>
2. Рада національної безпеки і оборони України: <http://www.rnbo.gov.ua/>
3. Урядовий портал: <http://www.kmu.gov.ua>
4. Державний комітет статистики України: <http://www.ukrstat.gov.ua>
5. Державна фіскальна служба України: <http://sfs.gov.ua/>
6. Міністерство розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України: <http://www.me.gov.ua>
7. Національна бібліотека України імені В.І. Вернадського: <http://www.nbuv.gov.ua/>

Текст лекції:

1. Сутність, призначення та види фінансового посередництва

Фінансові посередники – це сукупність суб'єктів грошового ринку, які, виступаючи у ролі посередників, можуть діяти на ринку від свого імені та за власний рахунок. Фінансові посередники, є самостійними і рівноправними суб'єктами грошового ринку. Вони формують власні зобов'язання та вимоги і на цій підставі емітують власні фінансові інструменти, які стають об'єктом торгівлі на грошовому ринку. Фінансові посередники практично створюють нові фінансові активи.

Діяльність фінансових посередників з акумуляції вільного грошового капіталу та розміщення його серед позичальників називається **фінансовим посередництвом**.

Посередництво на грошовому ринку – це специфічний вид діяльності, який полягає в акумуляції його суб'єктами в обмін на свої зобов'язання вільних грошових капіталів і розміщення їх від свого імені в дохідні активи.

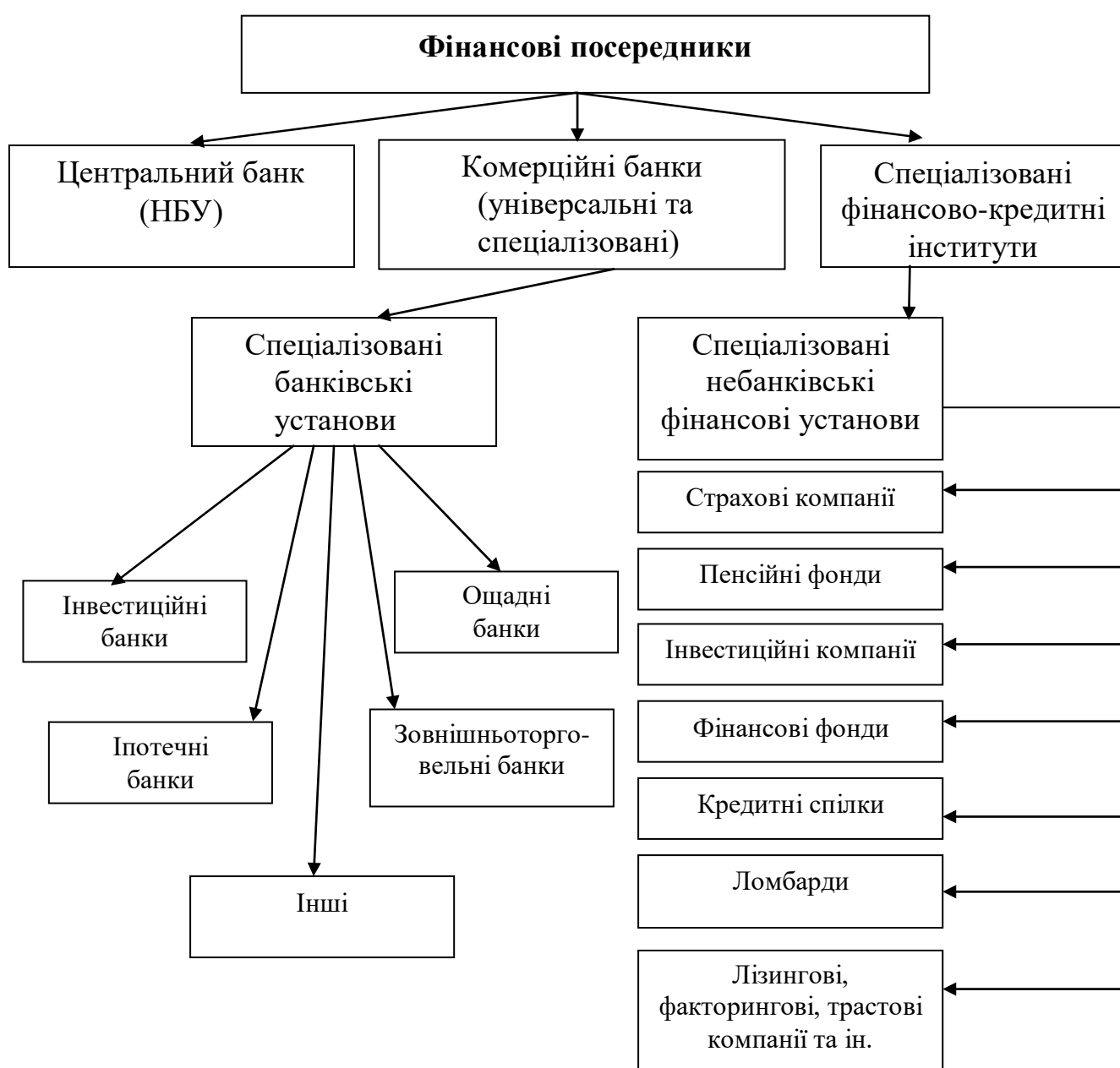
Унаслідок цієї діяльності:

- на ринку з'являються нові фінансові інструменти і загальний асортимент їх значно розширюється, що посилює стимули для формування вільних грошових капіталів;
- урізноманітнюється трансформація грошового капіталу, що сприяє кращій адаптації його руху до потреб розширеного відтворення;
- скорочуються витрати економічних суб'єктів на забезпечення руху свого грошового капіталу;
- зменшуються ризики економічних суб'єктів, пов'язані з використанням

свого грошового капіталу.

До фінансових посередників відносяться різноманітні фінансово-кредитні інститути (фінансові установи): банківські установи, спеціалізовані небанківські фінансово-кредитні інститути, контрактно-ощадні фінансові установи та ін. (рис. 1).

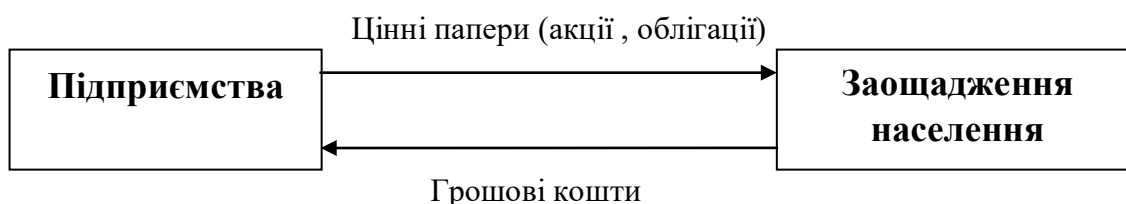
Фінансові посередники відіграють важливу роль у функціонуванні грошового ринку, а через нього – у розвитку ринкової економіки. Вони мають можливість отримувати прибуток за рахунок економії, що обумовлена зростанням масштабу фінансових операцій; здійснюючи аналіз кредитоспроможності потенційних позичальників, рівномірно розподіляють фінансові ризики; допомагають приватним особам, що мають заощадження, диверсифікувати їх (вкласти капітал у різні підприємства).

Рис. 1 – Класифікація фінансових посередників на грошовому ринку

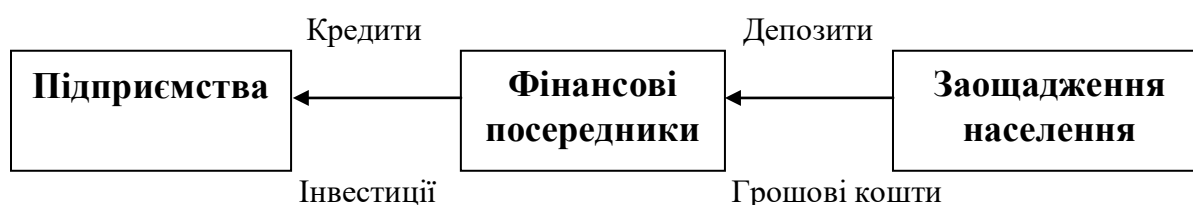
Переміщення грошового капіталу різними способами від тих, хто має заощадження до тих, хто їх потребує, зображено на наступних рисунках (рис. 2, 3).

Безпосереднє переміщення грошей від власників заощаджень (населення) до позичальників (підприємств) може здійснюватися без посередництва будь-яких фінансових інститутів (рис 2).

Рис. 2 – Пряме переміщення грошей

Переміщення вільного капіталу від власників заощаджень (домашніх господарств) до позичальників (підприємств) може здійснюватися також за допомогою *інституційних фінансових посередників* (банківських та небанківських) (рис. 3).

Рис. 3 – Переміщення грошових коштів через фінансових посередників

Наприклад, ті суб'єкти, що мають заощадження, можуть покласти свої вільні кошти на депозитні рахунки в банки і отримувати дохід у вигляді відсотків. У свою чергу, банки за рахунок акумульованих у дрібних заощаджувачів коштів, можуть надавати достатньо великі кредити будь-яким фірмам, компаніям для розширення їх виробництва, оновлення основного капіталу, здійснення реального та фінансового інвестування.

Таким чином, економічна роль фінансового посередництва полягає у наступному:

- 1) можливості для кожного кредитора оперативно розмістити вільні кошти в дохідні активи, а для позичальника – оперативно мобілізувати додаткові кошти для виробничих та споживчих цілей;
- 2) скороченні витрат суб'єктів грошового ринку на формування вільних коштів, розміщенні їх у дохідні активи та залученні додаткових коштів;
- 3) послабленні фінансових ризиків для базових суб'єктів грошового ринку, оскільки значна частина їх перекладається на посередників завдяки широкій диверсифікації посередницької діяльності, створенню спеціальних систем страхування та захисту від фінансових ризиків;
- 4) збільшенні дохідності позичкових капіталів, зосереджених у дрібних власників, яким відкривається доступ до фінансування через посередників

великих, високодохідних операцій і проектів;

5) можливості урізноманітнити відносини між кредиторами і позичальниками за допомогою надання додаткових фінансових послуг, що беруть на себе посередники;

6) за рахунок «ефекту масштабу» знижуються адміністративні, консультаційні, юридичні та інші витрати суб'єктів грошового ринку.

Особливої уваги заслуговує класифікація фінансових посередників. У вітчизняній літературі фінансові посередники поділяються на дві групи:

- банки;
- небанківські фінансово-кредитні установи.

Економічна відмінність між ними полягає в тому, що суб'єкти другої групи не можуть розмістити в активи більше коштів, ніж самі акумулювали. Банки ж є не тільки звичайними посередниками, а й творцями кредиту, оскільки виконують емісійну функцію. Тому правомірно розглядати банки як кредитні установи.

Указана економічна відмінність між банками і небанківськими фінансовими установами вимагає чіткого визначення сутності банку. Без цього законодавство не зможе забезпечити ефективне регулювання банківської діяльності.

2. Банки як провідні суб'єкти фінансового посередництва. Банківська система

Закон України «Про банки та банківську діяльність» визначає **БАНК** як юридичну особу, яка на підставі банківської ліцензії має виключне право надавати банківські послуги, й відомості про яку внесені до Державного реєстру банків

Законом також визначено, що в Україні банки можуть створюватися у формі публічних акціонерних товариств (ПАТ) або кооперативних банків. Останні в Україні у теперішній час не представлені, отже, всі зареєстровані фінансові установи є акціонерними товариствами.

Банком є кредитна установа, яка обслуговує юридичних і фізичних осіб, а саме: приймає депозити, надає кредити, здійснює розрахунково-касове обслуговування, має обов'язкові резерви у центральному банку. Це базові ознаки комерційного банку, який виступає одночасно у ролі й покупця, й продавця існуючих у суспільстві тимчасово вільних грошових коштів.

Банк в економічному розумінні виконує комплекс базових операцій, які у сукупності являють собою закінчений процес посередництва:

- акумуляцію грошових коштів економічних суб'єктів з правом вільного розпорядження ними;
- вільне розміщення їх у дохідні активи від свого імені та під свою відповідальність;
- безумовне виконання розпоряджень власників акумульованих коштів щодо їх використання – повернути гроші власникові готівкою, переказати на

рахунки третіх осіб чи на власні рахунки інших видів у цьому чи іншому банках.

Комерційні банки – це багатoproфільні кредитні установи, що здійснюють операції в різних секторах ринку позичкових капіталів, обслуговуючи підприємства всіх галузей економіки та населення.

Банківська система країн з ринковою економікою представлена двома рівнями – Центральний банк (В Україні – НБУ) та комерційні банки. Банківська система виступає як керована система, тобто Центральний банк здійснює незалежну грошово-кредитну політику, регулює діяльність комерційних банків, є касиром та кредитором держави, є емісійним центром готівкового обігу в країні та ін. Банки другого рівня – комерційні, є юридичними особами та функціонують на основі загального та спеціального банківського законодавства; їх діяльність регламентується економічними нормативами, які встановлює Центральний банк.

Банки виконують наступні функції:

1) утворення платіжних засобів, тобто на їх базі виникають кредитні гроші (чеки, банківські векселі, ощадні сертифікати);

2) забезпечення функціонування розрахунково-платіжного механізму, здійснення і організація розрахунків в економічній системі та організація платіжного обороту;

3) акумуляція тимчасово вільних коштів, заощаджень та нагромаджень держави, підприємницьких структур та населення (депозитні операції);

4) кредитування суб'єктів підприємницької діяльності, юридичних та фізичних осіб, а також держави;

5) кредитно-фінансове обслуговування внутрішнього та зовнішнього господарського обороту;

6) облік векселів та операції з ними;

7) інвестиційні операції та емісія власних цінних паперів;

8) операції з валютними цінностями;

9) збереження фінансових та матеріальних цінностей;

10) довірче управління майном клієнтів (трастові операції) та ін.

У сучасних умовах банки здійснюють нехарактерні в минулому операції, що включають операції з цінними паперами, лізинг, факторинг та інші види кредитно-фінансових операцій. Така тенденція є наслідком розширення сфери фінансових послуг, підвищенням їх якості, зростанням конкуренції в залученні перспективних клієнтів. Діяльність банківських інститутів направлена на реалізацію головної мети – отримання максимального прибутку.

В умовах ринкової економіки банківській системі, як сукупності банків, притаманна різноманітність форм власності, відсутність монополії держави, тобто будь-які юридичні та фізичні особи можуть створювати банки згідно з чинним законодавством країни.

Комерційні банки можна класифікувати за такими ознаками:

1. За формою власності банки бувають:

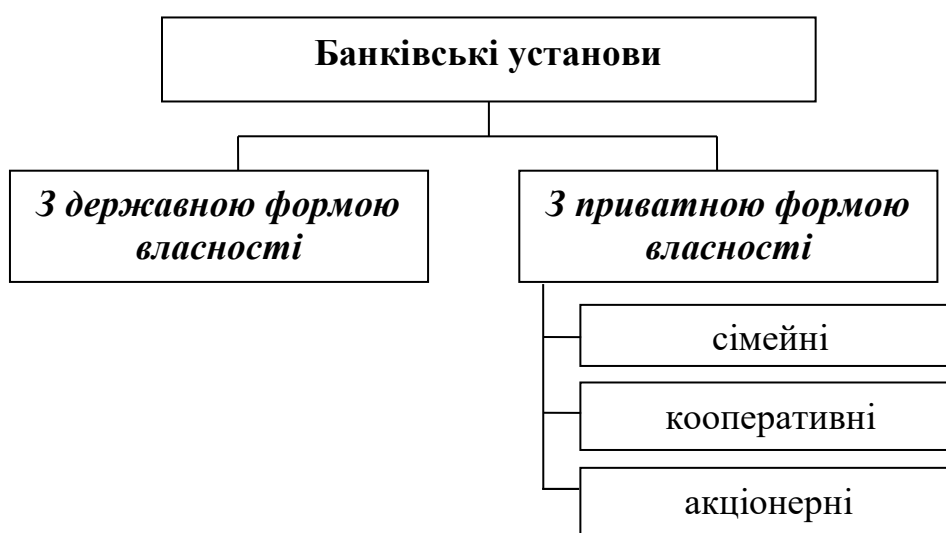
– *державні* – коли капітал банку або 100-відсотково належить урядові країни, або держава володіє контрольним пакетом акцій банку; в Україні

державну форму власності мають такі банки: Ощадбанк, ПриватБанк, Укргазбанк, Укрексімбанк, Український банк реконструкції та розвитку, Розрахунковий центр;

– *приватні* – коли капітал належить приватним особам (рис. 4).

Донедавна у світовій практиці зустрічалися сімейні банки – банки, що належали одній особі або родині (Банк Ротшильда або Банк Вормса). Але наприкінці ХХ ст. сімейного капіталу стало не вистачати для ведення справ, тому банки поступово акціонувалися та змінили, таким чином, форму власності на акціонерну.

Кооперативні банки створюються на засадах пайової участі у формуванні статутного капіталу та володінні ним. У такий спосіб створювалися перші українські банки на початку 90-х рр. Але вони теж були акціоновані.

Рис. 4 – Види банківських установ за формою власності

У сучасних умовах комерційні банки за способом формування статутного капіталу найчастіше створюються як акціонерні товариства (відкритого або закритого типу) або товариства з обмеженою відповідальністю.

2. За походженням капіталу:

- банки з вітчизняним капіталом;
- банки з участю іноземного капіталу;
- банки зі стовідсотковим іноземним капіталом.

3. За колом операцій, що виконуються, банки поділяються на такі види:

– *універсальні* – акумулюють грошові кошти населення, підприємств, організацій, здійснюють грошові розрахунки, розміщують кредитні ресурси, надають традиційні банківські послуги, тобто виконують увесь спектр фінансово-посередницьких послуг;

– *спеціалізовані* – спеціалізуються на певних напрямках діяльності або на обслуговуванні обмеженого кола клієнтів, тобто мають право виконувати окремі види банківських послуг (рис. 5).

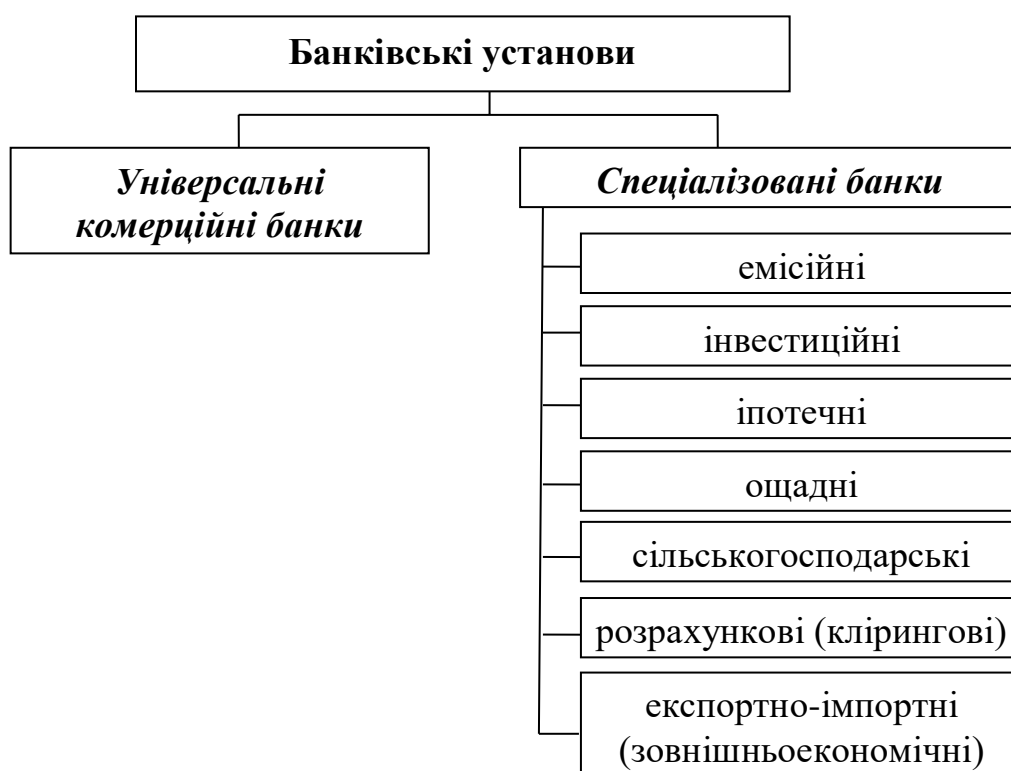
Емісійні банки – це банки, які мають монопольне право на емісію грошових знаків в обіг. Як правило, вони є центральними банками країн, тобто

банками першого рівня.

Інвестиційні банки – це банки, які відповідно до свого статуту, мають право на здійснення операцій з цінними паперами на фінансовому ринку. У світовій практиці зустрічаються два різновиди таких банків: банки-емітенти цінних паперів та банки, що займаються консалтінгом у галузі „злиття та поглинання” компаній.

Іпотечні банки – це банки, які фінансують придбання житла, тобто надають іпотечні кредити для купівля нерухомості під заставу цієї нерухомості.

Ощадні банки – це банки, які формують свої ресурси за рахунок залучення тимчасово вільних коштів населення. В Україні, відповідно до банківського законодавства, для ощадного банку затверджено норматив, щодо якого більшу частку його пасивів (більш ніж 50 %) повинні складати вклади фізичних осіб.

Рис. 5 – Види банківських установ за спеціалізацією діяльності

Сільськогосподарські банки – це галузеві банки, які надають банківські послуги певному сектору економіки – сільському господарству, у тому числі займаються кредитуванням фермерських господарств.

Розрахункові (клірингові) банки – це банки, які здійснюють взаємні розрахунки у вигляді заліку вимог одне до одного для чого у країні створюються клірингові, або розрахункові, палати. Можливо декілька способів клірингу (безготівкового заліку):

- всередині одного банка;
- через місцеві розрахункові палати;
- через мережу банків-кореспондентів;
- через розрахункову мережу центрального банка.

В Україні у 1994 р. запроваджено модель міжбанківських розрахунків на основі електронних технологій через розрахункові палати – центральну розрахункову палату, яка безпосередньо підпорядкована НБУ, та регіональні розрахункові палати, які є структурними підрозділами територіальних управлінь Національного банку.

Експортно-імпортні (зовнішньоекономічні) банки – це банки, які спеціалізуються на здійсненні міжнародних банківських операцій.

4. За територіальною ознакою банки бувають:

- *міжнародні* – створюються за участю іноземного капіталу й можуть мати філії та здійснювати обслуговування клієнтів в інших країнах;
- *національні* – функціонують у межах однієї країни. До них відносяться банки, що мають мережу філій по всій країні. Наприклад, в Україні до цієї групи банків відносяться Ощадбанк, Правексбанк, Промінвестбанк, Приват-банк і т. і.;
- *регіональні* – обслуговують певний регіон країни, тобто діють в одній чи декількох прилеглих областях..

5. За наявністю мережі філій:

- філіальні;
- безфіліальні.

Банківська система – це сукупність різного виду банків і банківських інститутів (філій, представництв), свідомо побудована на законодавчій основі у їх єдності з чітким визначенням місця, субординації та взаємозв'язків окремих її елементів та ланок, що існує в тій чи іншій країні у визначений історичний період.

Банківська система України організована за принципом американської дворівневої системи. У такий спосіб вона містить у собі два рівні: центральний банк і мережу державних та комерційних банків.

Дворівнева побудова – ключовий принцип побудови банківських систем у ринкових економіках.

Дворівнева банківська система – банківська система, у якій емісійно-організаційні функції відокремлені від інших банківських, і виключне право на їх здійснення надане центральному банку – банку першого рівня.

Вона виконує свої специфічні функції та роль в економіці, які хоч і пов'язані з функціями і роллю окремих банків, проте не повторюють їх і не зводяться до них, а мають самостійне значення.

Банківська система має багато спільних рис з іншими економічними системами, що ставить її в один ряд з найвищими ієрархічними структурами цілісної економічної системи країни. Проте вона має й свої специфічні риси, які виділяють її з ряду інших систем і надають їй статусу самостійного економічного явища.

Загальні ознаки банківської системи:

- 1) включає елементи, які підпорядковані певній єдності й відповідають єдиним цілям;
- 2) має специфічні якості, які визначаються її складовими елементами та відносинами, що виникають між ними;

- 3) банківська система в цілому здатна до взаємозамінності елементів;
- 4) банківська система є динамічною: всередині неї постійно виникають нові взаємовідносини;
- 5) виступає як саморегульована система: кожний банк самостійно обирає політику на фінансовому ринку;
- 6) банківська система є керованою системою: керованість полягає в тому, що центральний банк встановлює нормативи діяльності комерційних банків. Ці нормативи встановлюються з метою забезпечення стійкості банківської системи та підтримання довіри економічних суб'єктів, і в першу чергу населення, до системи комерційних банків.

На першому (вищому) рівні ієрархії знаходиться центральний банк. Він є головним банком країни, його ще називають емісійним банком, тому що саме йому належить монополічне право емісії банкнот. Центральний банк активно взаємодіє з системою комерційних банків. Тому центральні банки ще називають «банками першого рівня».

Існують два шляхи створення центрального банку: еволюційний (на базі найбільшого комерційного банку створюється центральний банк); організаційний (на підставі певного закону створюється новий банк, який наділяється емісійними повноваженнями).

Комерційні банки – це другий (нижчий) рівень банківської системи. Вони обслуговують юридичних і фізичних осіб.

Банком є та кредитна установа, яка приймає депозити, надає кредити, здійснює розрахунково-касове обслуговування, має обов'язкові резерви у центральному банку. Це базові ознаки комерційного банку, який виступає одночасно у ролі й покупця, й продавця існуючих у суспільстві тимчасово вільних грошових коштів.

Наявність обов'язкових резервів у центральному банку є спільною рисою для комерційних банків і відмінною рисою комерційних банків від небанківських кредитних установ.

3. Небанківські фінансово-кредитні інститути, їх класифікація та характеристика

З середини 50-х років XX століття важливу роль у фінансових системах розвинутих країн почали відігравати *спеціалізовані небанківські кредитно-фінансові інститути*, які здійснювали накопичення та мобілізацію грошового капіталу, акумуляцію заощаджень населення та постачання позикового капіталу.

Зростання ролі небанківських фінансових установ, до яких відносяться страхові компанії, пенсійні фонди, кредитні спілки, фінансові, інвестиційні фонди та компанії тощо, викликано наступними основними чинниками:

- по-перше, збільшенням доходів населення у розвинутих країнах;
- по-друге, активним розвитком ринку цінних паперів;
- по-третє, наданням цими установами послуг, які не в змозі надавати

банки;

- по-четверте, деякі небанківські фінансові установи (пенсійні фонди, страхові компанії) акумулюють грошові кошти населення на значно більші строки, ніж банки. Це дає їм можливість здійснювати довгострокові інвестиції.

У сучасних умовах небанківські фінансові інститути займаються акумуляцією заощаджень населення, наданням кредитів шляхом облігаційних позик державі та фірмам, мобілізацією капіталу шляхом емісії акцій; здійснюють іпотечне кредитування; надають споживчі кредити населенню.

Ці установи конкурують між собою як за залучення коштів, так і у сфері кредитних операцій. Однак слід мати на увазі, що конкурентна боротьба носить неціновий характер. Це пояснюється особливостями операцій фінансових установ. У банківській сфері діють відсоткові ставки по депозитах, кредитах. У страховій справі діє страховий тариф, який визначає розмір страхової премії та страхового відшкодування. Інвестиційні компанії діють на основі курсової різниці між емітованими та придбаними акціями. Таким чином, нецінова конкуренція визначається непорівнюваними операціями та цінами на них.

Небанківські фінансово-кредитні установи є фінансовими посередниками грошового ринку, які здійснюють акумуляцію заощаджень і нагромаджень, розміщення їх у дохідні активи: у цінні папери та кредити (переважно довгострокові).

У своїй діяльності вони мають *багато спільного з банками*:

- функціонують у тому самому секторі ринку, що й банки, у секторі опосередкованого фінансування;

- формуючи свої ресурси (пасиви), вони випускають, подібно до банків, боргові зобов'язання, які менш ліквідні, ніж зобов'язання банків, проте теж можуть реалізовуватися на ринку як додатковий фінансовий інструмент;

- розміщуючи свої ресурси в дохідні активи, вони купують боргові зобов'язання, створюючи, подібно до банків, власні вимоги до інших економічних суб'єктів, хоч ці вимоги менш ліквідні і більш ризиковані, ніж активи банків;

- діяльність їх щодо створення зобов'язань і вимог ґрунтується на тих самих засадах, що й банків: їх зобов'язання менші за розмірами, більш ліквідні і коротші за термінами, ніж власні вимоги, внаслідок чого їх платежі за зобов'язаннями менші, ніж надходження за вимогами, що створює базу для прибуткової діяльності.

Разом з тим посередницька діяльність небанківських фінансово-кредитних установ істотно **відрізняється від банківської діяльності**:

- вона не пов'язана з такими операціями, які визнані як базові банківські;

- вона *не зачіпає процесу створення депозитів і не впливає на динаміку пропозиції грошей*, а отже немає потреби контролювати їх діяльність так само ретельно, як банківську, насамперед поширюючи на них вимоги обов'язкового резервування. Тому законодавство всіх країн дає їм інший статус, ніж банкам;

- вона є вузько спеціалізованою.

Спеціалізація небанківських посередників здійснюється за двома критеріями:

- 1) за характером залучення вільних грошових коштів кредиторів;
- 2) за тими додатковими послугами, які надають фінансові посередники своїм кредиторам.

Формування грошових ресурсів небанківських фінансово-кредитних установ має ту особливість, що воно **не є депозитним**, тобто переданими їм коштами власники не можуть так вільно скористатися, як банківськими вкладками. Як правило, ці кошти вкладаються на тривалий, заздалегідь визначений строк. Чим довший цей строк, тим з більшими ризиками пов'язане таке розміщення і тим вищі доходи воно повинно приносити.

Недепозитне залучення коштів може здійснюватися двома способами:

- на договірних засадах;
- шляхом продажу посередником своїх цінних паперів (акцій, облігацій).

Звідси всі небанківські посередники поділяються на:

1) договірних фінансових посередників, які залучають кошти на підставі договору з кредитором (інвестором);

2) інвестиційних фінансових посередників, які залучають кошти через продаж кредиторам (інвесторам) своїх власних акцій, облігацій, паїв тощо.

Усередині кожної з цих груп фінансові посередники класифікуються за видами послуг, які вони надають своїм клієнтам понад доходи за залучені кошти.

Усередині групи **договірних посередників** за цим критерієм можна виокремити:

- страхові компанії;
- пенсійні фонди;
- ломбарди,
- лізингові та факторингові компанії.

Усередині групи **інвестиційних посередників** за цим критерієм можна виокремити:

- інвестиційні фонди;
- фінансові компанії;
- кредитні спілки тощо.

Загальна класифікація небанківських фінансово-кредитних установ наведена на рис. 6.

Розглянемо в загальних рисах механізм посередницького функціонування основних видів небанківських фінансово-кредитних установ.

I. Договірні фінансові посередники

Страхові компанії – це фінансові посередники, що спеціалізуються на наданні страхових послуг. Їх діяльність полягає у формуванні на підставі договорів з юридичними і фізичними особами (через продаж страхових полісів) спеціальних грошових фондів, з яких здійснюються виплати страхувальникам грошових коштів в обумовлених розмірах у разі настання певних подій (страхових випадків).

Попит на страхові послуги зумовлюється тим, що в економічних суб'єктів (юридичних та фізичних осіб) постійно існує загроза настання якихось несприятливих, а то й катастрофічних подій, що призводять до значних

фінансових втрат (смерть, хвороба чи звільнення з роботи члена сім'ї, праця якого була основним джерелом доходу; загибель майна від пожежу; аварія автомобіля тощо). Покрити ці втрати з поточних доходів практично неможливо, накопичувати для цього кошти через депозитні рахунки теж дуже складно. Страхування є найбільш вигідним відшкодуванням таких втрат, оскільки сума його може бути більшою страхових внесків.

Рис. 6 – Класифікація небанківських фінансово-кредитних установ

З розвитком і ускладненням техніки, технології, погіршенням екологічної ситуації ймовірність настання таких подій зростає. Тому страховий бізнес у країнах з розвинутими ринковими економіками успішно розвивається, створюючи банкам потужну конкуренцію в боротьбі за заощадження населення.

Страхові компанії умовно поділяються на компанії страхування життя і компанії страхування майна та від нещасних випадків. Методи роботи у них однакові: продаючи страхові поліси, вони мобілізують певні суми коштів, які розміщують у дохідні активи. З доходів від цих активів вони покривають свої операційні витрати, одержують прибутки. З мобілізованих коштів ці компанії створюють резерви для виплати відшкодувань при настанні страхових випадків. Відмінність між ними полягає в способах розміщення мобілізованих коштів у дохідні активи.

Компанії зі страхування життя мають можливість досить точно визначити коефіцієнт смертності населення і спрогнозувати на цій підставі розподіл своїх виплат за страховими полісами в часі. Це дає їм можливість переважну частину своїх резервів розміщувати в довгострокові, найбільш дохідні активи – облігації

та акції корпорацій, заставні, довгострокові депозити тощо.

Компанії зі страхування майна та від нещасних випадків страхують від випадків, настання яких значно менш прогнозоване, ніж смертність населення. Тому вони не можуть розміщувати свої резерви в такі ж активи, як компанії зі страхування життя, а змушені обмежуватися переважно короткостроковими цінними паперами (державними, муніципальними) і тільки частково інвестувати в довгострокові облігації чи акції.

Страхові компанії у розвинутих країнах мобілізують величезні фінансові ресурси і є головними постачальниками довгострокових капіталів на грошовому ринку. Крім довгострокових цінних паперів, вони можуть вкладати свої ресурси в іпотечні позики, в довгострокові позики під заставу нерухомості тощо.

Пенсійні фонди – це спеціалізовані фінансові посередники, які на договірній основі акумулюють кошти юридичних і фізичних осіб у цільові фонди, з яких здійснюють пенсійні виплати громадянам після досягнення певного віку. За механізмом функціонування вони нагадують компанії страхування життя. У них внески у фонд здійснюються систематично протягом тривалого часу, в результаті чого накопичуються великі суми грошового капіталу. Оскільки строки виходу на пенсію відомі, фонду легко спрогнозувати розміри пенсійних виплат в часі і відповідно розмістити вільні кошти в довгострокові дохідні активи. Ними можуть бути корпоративні облігації, акції, державні цінні папери, довгострокові кредити. Надійне та дохідне розміщення коштів фонду є запорукою його успішного функціонування. За рахунок додаткових доходів вони не тільки покривають свої операційні витрати, а й виплачують пенсії понад суми пенсійних внесків.

Пенсійні фонди бувають державні та приватні. Державні фонди, як правило, створюються за ініціативою центральних і місцевих органів влади. Вклади до них здійснюються шляхом нарахувань на заробітну плату всіх чи певних категорій працівників, або ж відрахувань з відповідних бюджетів. Тому й розміщення коштів цих фондів здійснюється переважно в державні цінні папери.

Приватні пенсійні фонди створюються, як правило, за ініціативою певних фірм, страхових компаній тощо для виплат пенсій та допомог своїм працівникам. Кошти їх формуються за рахунок відрахувань із заробітної плати працівників, відрахувань з прибутку при його розподілі, з доходів від розміщення коштів в активи. Приватні фонди можуть існувати як самостійні структури, а можуть управлятися самими корпораціями, що їх створили, чи за їх дорученням комерційними банками, трастовими чи страховими компаніями. Переважна частина коштів цих фондів розміщується в цінні папери тих фірм, що їх створили. Тому вони нерідко дістають можливість контролювати самі фірми-засновники.

Ломбарди – фінансові посередники, що спеціалізується на видачі позичок населенню під заставу рухомого майна. Кошти ломбардів формуються із внесків засновників, прибутку від його діяльності, виручки від реалізації заставленого майна. Вони можуть користуватися також банківським кредитом. Відносини між ломбардами та позичальниками оформляються спеціальними до-

кументами (ломбардними квитанціями), які мають статус угоди між сторонами, що дає підстави відносити ломбард до групи договірних фінансових посередників.

Лізингові компанії – фінансові посередники, що спеціалізуються на придбанні предметів тривалого користування (транспортних засобів, обладнання, машин тощо) та передачі їх в оренду фірмам-орендарям для використання у виробничій діяльності, які поступово сплачують їх вартість протягом визначеного строку (5 - 10 і більше років). Оформляються лізингові угоди договорами оренди. Ресурси лізингових компаній формуються з власного капіталу та банківських позичок. Особливістю лізингового посередництва є те, що в ньому кредитування здійснюється в товарній формі і має довгостроковий характер, що дуже зручно для позичальників. В Україні лізинг поки що розвинутий слабо, проте має гарні перспективи в умовах економічного зростання, особливо в сільському господарстві, малому та середньому бізнесі.

Факторингові компанії (фактори) – фінансові посередники, що спеціалізуються на купівлі у фірм права на вимогу боргу. Ці права існують, як правило, у вигляді дебіторських рахунків за поставлені товари, виконані роботи, надані послуги. Сплату по цих рахунках при настанні строків одержує факторингова компанія. Оформляється така операція спеціальним договором між фактором та його клієнтом, що продає свої вимоги.

Факторинг є складною фінансовою операцією, в якій поєднується елементи кредитування з посередницькими послугами. Тому дохід від факторингової операції формується з двох частин: з процента на виплачену клієнту суму та комісію, яка розраховується на суму куплених у клієнта розрахункових документів. Строк такого кредиту досить короткий, тому рівень процента по ньому невисокий. Однак великі суми платіжних документів, що купуються, та стягування комісії на всю їх суму забезпечують достатні доходи, щоб розвивати цей бізнес. Такі компанії звичайно створюються при банках і широко користуються позичками цих банків для здійснення своїх операцій. Окремі банки самостійно виконують такі операції для своїх клієнтів.

II. Інвестиційні фінансові посередники

Інвестиційні фонди (банки, компанії) – це фінансові посередники, що спеціалізуються на управлінні вільними грошовими коштами інвестиційного призначення. Вони спочатку акумулюють грошові кошти дрібних приватних інвесторів шляхом випуску власних цінних паперів, а потім розміщують їх в акції інших корпорацій та в державні цінні папери.

Інвестиційні фонди, акумулюючи великі обсяги капіталів, спроможні забезпечити високий рівень професійного управління ними, надійний захист від кредитних ризиків та високий рівень доходності за своїми пінними паперами – акціями, інвестиційними сертифікатами тощо.

Надійність інвестиційних фондів забезпечується передусім високим рівнем диверсифікації активів. Законодавство окремих країн навіть обмежує частку активів фондів, що припадає на одну компанію. Наприклад, у США їм заборонено вкладати в акції одного підприємства більше як 5% своїх активів. Подібні обмеження існують в інших країнах.

Доходи фондів формуються з дивідендів і процентів за цінними паперами, які є в їхніх портфелях, та з курсової різниці цих паперів. Витрати фондів визначаються виплатами доходів за власними цінними паперами та змінами їх курсових різниць.

Інвестиційні фонди бувають кількох видів: *відкритого типу, закритого типу, взаємні фонди* фінансового ринку. Акції фондів відкритого типу їх власники мають право продати самому фонду, який зобов'язаний їх викупити. Акції фондів закритого типу продаються тільки на вторинному ринку.

З 70-х років XX століття широкого розповсюдження набули *фонди взаємного інвестування*, які працюють з короткостроковими цінними паперами. Ці інститути об'єднують кошти населення та мають можливість перетворення низьколіквідних активів (муніципальних облігацій) у високоліквідні. Взаємні фонди забезпечують своїм вкладникам більш високі доходи. Взаємні фонди відкритого ринку характерні тим, що власники їх акцій можуть у певних сумах виписувати чеки на рахунок фонду в банку. Тому ці акції одночасно «працюють» як чековий і як високодохідний депозит, що робить такі фонди дуже привабливими для інвесторів.

У розвинутих країнах інвестиційні фонди є могутніми фінансовими структурами, що відчутно конкурують з великими банками, страховими компаніями. Розвиток їх безпосередньо пов'язаний з розвитком середнього класу в країні, зі зростанням його заощаджень та інвестиційних уподобань. Якраз через вказані фонди цей клас може зручно і вигідно реалізувати свої інвестиційні можливості. В Україні подібні фонди поки що не відіграють відчутної ролі на ринку фінансових послуг.

Створення міжнародних інвестиційних компаній обумовлено наступними обставинами: по-перше, це гнучкий спосіб переведення приватного капіталу з однієї країни в іншу; по-друге, ці компанії мають можливість користуватись сприятливими умовами для інвестицій в інших країнах. Тому багатонаціональні інвестиційні компанії відіграють велику роль у системі контролю над економікою не тільки своєї країни. В післявоєнні роки інвестиційні компанії відіграли важливу роль у поєднанні американських, західноєвропейських та японських фінансово-промислових груп. Вони виступають як важлива ланка в управлінні різними фінансово-промисловими групами, концентруючи у себе величезні пакети акцій корпорацій.

Фінансові компанії мають ту характерну особливість, що мобілізовані звичайним для інвестиційних посередників шляхом (через продаж своїх цінних паперів), кошти направляють у позички фізичним та юридичним особам для придбання товарів виробничого чи споживчого призначення. Такі компанії спеціалізуються на видачі кредитів населенню для роздрібної купівлі товарів народного споживання; на кредитуванні купівлі товарів певних видів у певних виробників чи торговельних компаній, меблів у магазинах конкретної торгової фірми тощо; на кредитуванні торговельних організацій під продаж ними товарів з відстрочкою платежу та ін. До групи фінансових компаній можна віднести також лізингові та факторингові компанії, оскільки вони певною мірою кредитують платіжні потреби своїх клієнтів.

Кредити фінансових компаній переважно є короткостроковими і невеликими за розмірами. Тому активи їх досить диверсифіковані, що сприяє послабленню кредитних ризиків і захисту інтересів їх вкладників. Платіжне спрямування кредитів цих компаній сприяє прискоренню реалізації товарів та послуг, що позитивно впливає на економічне зростання. Тому послуги фінансових компаній користуються сталим попитом у країнах з розвиненими ринковими економіками. Там ці компанії активно конкурують із банками, особливо у сфері споживчого кредиту.

Кредитні кооперативи (товариства, спілки) – це посередники, що працюють на кооперативних засадах і спеціалізуються на задоволенні потреб у кредиті своїх членів, переважно підприємств малого і середнього бізнесу будь-якої форми власності, фермерських та домашніх господарств, фізичних осіб. Ресурси їх формуються шляхом продажу паїв своїм членам, стягування з них спеціальних внесків, одержання позичок у банках, одержання доходів від поточної діяльності. В окремих країнах таким кооперативам дозволено відкривати для своїх членів ощадні, депозитні та інші спеціальні рахунки, кошти на яких теж формують їх ресурсну базу.

Мобілізовані кошти розміщуються передусім у коротко- та середньострокові позички своїм членам – під проценти, нижчі від банківських. Не розміщені в позички кошти товариства можуть зберігати на дохідних депозитах у банках чи інвестувати в короткострокові цінні папери з високою ліквідністю.

Крім позичок, кредитні кооперативи можуть надавати своїм членам інші послуги – консультаційні, брокерські, випускати кредитні картки, встановлювати касові автомати тощо. Коло послуг, які надають кредитні товариства, поступово розширюється, наближаючись до кола послуг, які надають комерційні банки. Проте набір базових банківських операцій вони не можуть виконувати і тому на них не поширюються норми банківського законодавства.

Згідно з Законом України «Про кредитні спілки» **кредитна спілка** – це неприбуткова організація, заснована фізичними особами на кооперативних засадах з метою задоволення потреб її членів у взаємному кредитуванні та наданні фінансових послуг за рахунок об'єднаних грошових внесків членів кредитної спілки.

Діяльність кредитної спілки ґрунтується на таких принципах: добровільності вступу та свободи виходу з неї; рівноправності членів; самоврядування; гласності.

Кредитна спілка є юридичною особою, має самостійний баланс, банківські рахунки, які відкриває і використовує у самостійно обраних банківських установах, а також печатку, штамп та бланки із своїм найменуванням, власну символіку. Кредитна спілка набуває статусу юридичної особи з моменту її державної реєстрації та не може бути засновником або співзасновником суб'єктів підприємницької діяльності.

Кредитна спілка діє на основі самофінансування, несе відповідальність за наслідки своєї діяльності та виконання зобов'язань перед своїми членами,

партнерами та держаним бюджетом. Установчі збори затверджують статут кредитної спілки, обирають її органи управління, уповноважують осіб для проведення державної реєстрації, вирішують інші питання.

Позиково-ощадні асоціації створюються як кредитні товариства для фінансування житлового будівництва. Основна діяльність асоціацій – надання іпотечних кредитів широким верствам населення. Ресурси їх формуються за рахунок вкладень пайщиків, тобто позиково-ощадні асоціації носять кооперативний характер.

В останні роки в західних країнах позиково-ощадні асоціації стають серйозними конкурентами комерційних та ощадних банків у боротьбі за залучення заощаджень населення. Це досягається високими відсотками, а також прагненням населення вирішити свою житлову проблему.

Таким чином, фінансові інститути, як банківські, так і небанківські, активно здійснюють мобілізацію та акумуляцію вільних капіталів, створюють крупні грошові фонди, беруть активну участь в кредитуванні та фінансуванні потреб юридичних і фізичних осіб та цим забезпечують умови для розширеного відтворення, підвищення життєвого рівня населення, задоволення потреб усіх суб'єктів економіки у грошових коштах.